

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2023. – Т. 47. – С. 28-39
DOI: 10.31861/mhpi2023.47.28-39

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2023. – Volume. 47. – pp. 28-39
DOI: 10.31861/mhpi2023.47.28-39

УДК 726:27-523.42(477.8+438):[719:061.2]ЮНЕСКО

© Володимир Герич¹

Досвід десятирічного управління місцем Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Дерев'яні церкви Карпатського регіону Польщі та України»

Для кожної країни, а для України особливо, є критичним збереженням власної ідентичності та самосвідомості. Потужним інструментом цього є культурна спадщина. Список Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, який репрезентує виняткові пам'ятки нерухомої культурної та природної спадщини світу, включає унікальні об'єкти польсько-українського прикордоння – дерев'яні церкви східної традиції. 16 церков по обидві сторони кордону внесені в цей престижний список на підставі двох критеріїв, які представляють живі до сьогодні традиції східного обряду християнства в їх багатій символіці, та як частина цього збережені будівельні традиції спорудження храмів в їх багатотисячній еволюції із використанням традиційних технік та навиків. Внесена в Список цінність є унікальною як по кількості об'єктів так і по території їх розташування в двох державах і не проста для управління.

Збереження та розвиток об'єктів номінації «Дерев'яні церкви Карпатського регіону Польщі та України» забезпечують ряд інституцій, досвід діяльності яких висвітлюється в цій статті. Метою статті є дослідження окремого інтегрованого підходу до управління серійними транскордонними об'єктами Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО для врахування органами охорони культурної спадщини запропонованого способу утримання великої кількості пам'яток з метою їх збереження. В статті проаналізовано шлях до внесення об'єктів в Список та хід виконання основних управлінських завдань – досліджень та робіт на пам'ятках, їх збереження та використання в релігійних та культурних цілях.

Ключові слова: Культурна спадщина, церква, ЮНЕСКО, управління.

Experience of Ten-Year Management of the UNESCO World Heritage Site “Wooden Tserkvas of the Carpathian Region in Poland and Ukraine”

For every country, and for Ukraine in particular, it is critical to preserve its own identity and self-awareness. Cultural heritage is a powerful tool for this. The UNESCO World Heritage List, which represents exceptional monuments of immovable cultural and natural heritage of the world, includes unique objects of the Polish-Ukrainian border – wooden churches of the Eastern tradition. 16 churches on both sides of the border are included in this prestigious list on the basis of two criteria, which represent the alive to this day traditions of the Eastern rite of Christianity in their rich symbolism, and as part of this the preserved construction ordinance of the temples building in their centuries-long evolution using traditional techniques and skills. Included in the list values are unique both in terms of the number of objects and the territory of their location and are not easy to manage.

Preservation and development of the objects of the nomination “Wooden churches of the Carpathian region of Poland and Ukraine” are provided by a number of institutions, the experience of which is highlighted in this article. The purpose of the article is to highlight the way and methods of managing this cross-border value, among the tasks – drawing attention to this unique heritage and finding new ways of using it. The article analyses the path to the inclusion of objects in the List and the progress of the main management tasks – research and work on monuments, their preservation and use for religious and cultural purposes.

Keywords: Cultural heritage, Church, Tserkvas, UNESCO, management.

¹ Кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Львівської національної галереї мистецтв ім. Б.Г. Возницького, Україна. E-mail: Wgera2@ukr.net.

Постановка проблеми

Польща та Україна є державами з багатою історією, в тому числі спільною, яка матеріалізована в нерухомих пам'ятках. Наші сусіди мають внесено в Список всесвітньої спадщини 17 місць, в тому числі унікальні дерев'яні костели. В Україні таких об'єктів 8: Києво-Печерська Лавра та Софія Київська під одним номером, центральна частина м. Львова, резиденція Буковинських митрополитів в Чернівцях, Херсонес (тимчасово під окупацією), частина дуги Струве, дерев'яні церкви українських Карпат, історична частина м. Одеси, як об'єкт під загрозою та частина букових лісів Карпат як природна спадщина. Кожна номінація у відповідності з засадами ЮНЕСКО та Закону про охорону культурної спадщини України повинна мати орган управління. В номінаційному досьє таким органом управління визначена Міжнародна реставраційна рада. Оскільки для нерухокої культурної спадщини України дерев'яні церкви є єдиною транскордонною серійною цінністю, такого досвіду управління в країні ще не було, вивчення діяльності цього утворення є цікавим з огляду на можливі майбутні транскордонні об'єкти Списку ЮНЕСКО.

Праці дослідників дерев'яної сакральної архітектури як на території України так і східної частини Польщі добре відомі, а проблематика серійної цінності з розташуванням об'єктів в двох державах та комплексним вирішенням існуючих проблем висвітлена у нас епізодично. Управління пам'ятками передбачає комплекс заходів з їх охорони та використання і в цей процес залучені як власники, так і органи влади різних рівнів, а також консультанти і спеціалісти. Діяльність із забезпечення взаємодії цих складових є висвітлена в номінаційних досьє по кожному об'єкту, яке і визначає спосіб управління цінністю.

Комплексні проблеми управління дерев'яними церквами – від вивчення та досліджень самих храмів та художнього їх оздоблення до належного використання опубліковані в двох збірниках міжнародних зустрічей дослідників двох країн (М. Бевз, Л. Прибега, В. Слободян, В. Вечерський, М. Откович, М. Гайда, М. Чуба, М. Вархол та інші) в 2012 та 2021 роках². Як приклад управління подібного об'єкту та відповідних досліджень за кордоном можна привести цінність Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Маскауер-Парк» на території Німеччини та Польщі³.

Метою статті є дослідження окремого інтегрованого підходу до управління серійними транскордонними об'єктами Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО для врахування органами охорони культурної спадщини запропонованого способу утримання великої кількості пам'яток з метою їх збереження. Завданнями статті є висвітлення: історії внесення в Список ЮНЕСКО Дерев'яних церков Карпатського регіону Польщі й України та характеристика типології храмів і критеріїв їх внесення; способу та напрямків управління групою об'єктів; основних заходів зі збереження та використання храмів.

Виклад основного матеріалу статті.

а) Історія внесення в Список та характеристика цінності.

В 2005 році Урядом України прийнята Концепція Державної програми збереження та використання пам'яток дерев'яної сакральної архітектури на 2006-2011 роки⁴. Цим документом передбачено ряд заходів по обстеженню, виготовленню науково-проектної документації, проведенню реставраційних робіт на пам'ятках дерев'яної архітектури. Серед іншого – вивчення можливості включення групи цих об'єктів в Список світової спадщини ЮНЕСКО.

В 2008 році в ході одного з семінарів в рамках діяльності Міжнародного центру охорони культурної спадщини в Жовкві польські партнери запропонували розпочати працю щодо номінування в Список групи церков українсько-польського прикордоння під назвою «Дерев'яні церкви Карпатського регіону Польщі та України». Тодішня Державна служба з питань національної культурної спадщини та Національний комітет ІКОМОС погодилися з подібною ініціа-

² Герич В.П. (ред.) (2012). Феномен дерев'яної церкви: Збірник статей міжнародної наукової конференції. Вид-во «Растр-7», Львів, 178 с.; Герич В.П. (ред.) (2021). Збірник матеріалів засідання Міжнародної реставраційної ради місця Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Дерев'яні церкви Карпатського регіону Польщі та України 15-17 листопада 2021 року». Вид-во «Растр-7», Львів, 216 с.

³ Narodowy Instytut Dziedzictwa (2023). Park Mużakowski. Rada Parku. Available from: <https://parkmuzakowski.nid.pl/rada-parku/> [5 March 2023].

⁴ Розпорядження КМУ від 8 червня 2005 р. N 183-р Київ «Про схвалення Концепції Державної програми збереження та використання пам'яток дерев'яної сакральної архітектури на 2006-2011 роки». Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-2005-%D1%80#Text> [5 March 2023].

тивою. Пропозиція була схвалена на зустрічі в Польщі заступників Міністрів культури обох країн – Т. Мерти та М. Яковини.

Ідея цього спільного подання мала і зберігає глибоко символічне значення. Окрім збереження і привернення уваги світового співтовариства до культурної спадщини українців (усі храми будувались як церкви «східної» традиції), відновлюються ще одні «ниточки» спільної українсько-польської історії, закладаються умови до міжконфесійного порозуміння, появляються унікально привабливі туристичні шляхи та пов'язані з цим перспективи.

Польща має більший досвід в номінуванні подібних об'єктів в Список, польські колеги знають вимоги і процедури і є в постійному контакті з Центром Всесвітньої спадщини. Шість костелів з різних регіонів Польщі стали об'єктами Списку раніше. Територія ж південно-східної Польщі була насичена дерев'яними церквами східного типу. На жаль, події Другої світової війни та післявоєнних часів, коли Надсяння, Лемківщина, Холмщина стали ареною боротьби, в тому числі підпільної, за самовизначення українців, привели до втрати величезного масиву цієї спадщини. До сьогодні ми маємо невикористовувані храми або церкви без села та віруючих. Залишки багатого мистецького оздоблення зберігаються в кількох музейних комплексах в Саноку, Ланцуті, Козлувці. Окремі пам'ятки по обидва боки кордону є ніби віддзеркаленням одна одної – Хотинець і Дрогобич, Потелич і Радруж, що теж є свідченням спільного походження.

Для організації всієї роботи була створена робоча група в основному з місцевих спеціалістів. З польської сторони теж були визначені експерти для спільної роботи. В майбутньому члени групи стали кістяком для формування органу управління цінністю.

В розвиток цієї ініціативи в травні – червні 2009 року група здійснила об'їзд біля 30-ти об'єктів в трьох областях – Львівській, Закарпатській та Івано-Франківській України та подібної кількості об'єктів в Підкарпатському та Малопольському воєводствах Польщі на предмет визначення церков, що відповідають необхідним критеріям; визначено попередній список об'єктів до спільної номінації.

Протягом 2009 та 2010 року було проведено 5-6 зустрічей представників двох держав по узгодженню позицій спільного подання. До спільної роботи були залучені Інститут пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури України, органи влади трьох областей, релігійні громади.

В січні 2010 року подано попереднє подання в Центр Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Парижі, цього ж року виконано основний об'єм документації, а на початку 2012 року після узгоджень питання з національними чинниками номінаційний пакет був поданий в Париж.

У відповідності з наступними процедурами в середині 2012 року об'єкти оглянула експерт ІКОМОС Елефтерія Тсаканіка (Греція), восени 2012 року відбувся розгляд подання з висновками експертів на панелі ІКОМОС і в середині 2013 року на засіданні Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Пномпені (Камбоджа) було прийняте остаточне рішення 37 COM 8B.37 про включення цінності в Список під номером 1424⁵.

Номінація на внесення об'єктів в Список Всесвітньої спадщини ґрунтувалась на критеріях:

Критерій (III): Церкви несуть виняткові свідчення різних церковних будівельних традицій, які засновані в руслі традицій східної церкви, переплітаються з місцевою архітектурною мовою. Структури, конструкції і декоративні схеми характерні для місцевих громад Карпатського регіону та ілюстровані безліччю символічних посилань і священних знаків, пов'язаних з традиціями.

Критерій (IV): Церкви є видатним прикладом групи будівель в традиційній конструкції колонного (зрубного) типу, який являє собою важливий історичний етап архітектурного проектування на Прикарпатті. Засновані на будівельних традиціях для православних церков, які були адаптовані відповідно з місцевими культурними традиціями, церкви, які еволюціонували з XVI по XIX століття, відображають священні посилання представників громад⁶.

⁵ UNESCO (2013). Decision 37 COM 8B.37. Wooden Tserkvas of the Carpathian Region in Poland and Ukraine (Poland/Ukraine). Available from: <https://whc.unesco.org/en/decisions/5165> [5 March 2023].

⁶ (N.A.) (2011). *Wooden Tserkvas of the Carpathian Region In poland end Ukraine. Cultural Property of the Republic of Poland end Ukraine for inclusion in the world Heritage List*. Warsaw – Kiev, p. 171.

При цьому забезпечувались вимоги щодо:

- *інтегральності об'єктів*: всі елементи, необхідні, щоб висловити значення надбання, є включені з межами, у тому числі зовнішніми стінами або парканами з брамами, можуть включати дзвіниці, цвинтар і вторинні будівлі,

- *та автентичності*: пам'ятки вважаються справжніми з точки зору розташування та встановлення, використання і функціонування. 13 храмів до цих пір використовуються як церкви, три інших – Радруж, Рогатин і Дрогобич зберігаються незмінними як музеї. Також залишається високим автентизм матеріалів структури деревини, що були ретельно відремонтовані традиційними методами протягом багатьох років.

Того ж року відбулись церемонії вручення сертифікатів представникам обох країн в Кракові та Львові. Комітет разом з прийняттям позитивного рішення висловив свої рекомендації:

- забезпечити те, щоб всі районні та місцеві землекористувачі і плани розвитку визначили і встановили особливий захист для номінальних пам'яток і буферних зон для того, щоб гарантувати захист на всіх рівнях і запобігти будь-яким негативним наслідкам майбутнього розвитку;

- завершення створення всеосяжного Керівного комітету відповідно до Оперативних керівних принципів по виконанню рішень Конвенції всесвітньої спадщини, пункт 114, і термінів, наданих державам-учасникам.

Виконання цих рекомендацій розпочалось одразу після внесення в Список і триває до сьогодні. Щодо першої рекомендації необхідно відмітити, що ще в 2011 році Інститутом пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури України виготовлена та затверджена наказом Міністра культури України № 515/0/16-11 від 07.07.2011 року проектна документація щодо меж і режимів використання зон охорони пам'яток-церков з українського боку, всі місцеві органи влади імплементували її протягом 2014-2020 років в генеральні плани населених пунктів, окрім с. Ясиня в зв'язку з відсутністю в них цього документу (Див. рис. 1 та табл. 1). Стосовно Керівного комітету – цей процес був завершений українською стороною в 2014 р. погодженням Міністром культури складу та положення про Міжнародну реставраційну раду, про що йтиметься далі.

Рис. 1. Мапа розташування об'єктів місця Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Дерев'яні церкви Карпатського регіону Польщі та України»

Таблиця 1

**Перелік об'єктів місця Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО
«Дерев'яні церкви карпатського регіону Польщі та України»**

№	Місце розташування		Назва храму
1	Брунари Вижні	Горлицький повіт / Малопольське воєводство / Польща	Церква Св. Архангела Михаїла
2	Дрогобич	Дрогобицький район / Львівська область / Україна	Церква Св. Юра
3	Жовква	Львівський район / Львівська область / Україна	Церква Св. Трійці
4	Квятонь	Горлицький повіт / Малопольське воєводство / Польща	Церква Св. Параскеви
5	Матків	Стрийський район / Львівська область / Україна	Церква Св. Дмитра
6	Нижній Вербіж	Коломийський район / Івано-Франківська область / Україна	Церква Різдва Пр. Богородиці
7	Овчари	Горлицький повіт / Малопольське воєводство / Польща	Церква Покрови Пр. Богородиці
8	Поврозник	Новосондецький повіт / Малопольське воєводство / Польща	Церква Св. Апостола Якуба Молодшого
9	Потелич	Львівський район / Львівська область / Україна	Церква Зішестя Св. Духа
10	Радруж	Любачівський повіт / Підкарпатське воєводство / Польща	Церква Св. Параскевії
11	Рогатин	Рогатинський район / Івано-Франківська область / Україна	Церква Зішестя Св. Духа
12	Смільник	Бецадський повіт / Підкарпатське воєводство / Польща	Церква Архангела Михайла
13	Туринськ	Саноцький повіт / Підкарпатське воєводство / Польща	Церква Архангела Михайла
14	Ужок	Ужгородський район / Закарпатська область / Україна	Церква Св. арх. Михайла
15	Хотинець	Ярославський повіт / Підкарпатське воєводство / Польща	Церква Різдва Пр. Богородиці
16	Ясиня	Рахівський район / Закарпатська область / Україна	Церква Преображення Господнього

Феномен традиційного українського церковного будівництва не має аналогів у світовій спадщині, а формування групи церков Карпатського регіону українсько-польського прикордоння в місцях переплетення двох етносів і культур має давню історію. Дерев'яне будівництво на цих теренах було явищем не другорядним чи маргінальним, а основним і розвивалося паралельно з мурованим будівництвом. Перші збережені до сьогодні об'єкти появились тут на переломі XV-XVI століть і мають своє коріння в східній релігійній традиції. Основою для виникнення дерев'яних сакральних об'єктів стали традиції недорогого житлового будівництва з дерева⁷, оскільки такого будівельного матеріалу тут було в достатку.

Дерев'яні церкви є унікальними за своїми композиційно-просторовими побудовами, планувальною структурою та мистецьким оздобленням. Власне українське сакральне будівництво витворило характерний образ церкви, що в першу чергу вирізняється тридільністю плану та оригінальним і неповторним вирішенням верхів. Унікальність дерев'яної церкви полягає в то-

⁷ Драган М. (2014). *Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм: в двох частинах*. Вид. Савчук О.О., Харків.

му, що внутрішній простір верхів відповідає зовнішньому контуру. Також притаманним тільки українським дерев'яним церквам є завершення кожного з трьох основних зрубів окремим верхом. Характерним елементом для церков є піддашся – дашок, опертий на профільовані випусти вінців зрубу, або опасання – крига галерея.

Комбінацією простих четвериків і восьмириків створені унікальні пам'ятки, які практично не повторюються. В інтер'єрі стіни і склепіння церков часто вкриті розписами, іконостаси збільшують мистецьку вартість цих пам'яток архітектури. В комплексі з будівлею церкви на одній території знаходиться як правило дерев'яна дзвіниця-пам'ятка та розташований історичний цвинтар. Впродовж більш як тисячолітнього періоду сакрального будівництва в різних регіонах України та прикордоння витворилася низка окремих типів українських дерев'яних церков – галицький, подільський, волинський, слобожанський, буковинський чи новіші – бойківський, лемківський, гуцульський, які виникли у відокремлених гірських долинах.

З великого числа церков до подання обрано найрепрезентативніші зразки основних типів з гірських та передгірських території України і Польщі. Всі ці пам'ятки представляють образ української дерев'яної сакральної архітектури в Карпатському регіоні. Галицький давній тип (Рогатин, Потелич, Радруж), найдавніші пам'ятки якого походять з XVI ст., характеризується наметовими пірамідальними верхами (часто лише нави), а молодший з XVII ст. (Дрогобич, Жовква, Хотинець) – банями на восьмириках. Бойківські церкви (Матків, Ужок, Смільник) вирізняються високими багатозаломними верхами, з яких середній верх (нави) завжди найвищий. Гуцульський тип (Нижній Вербіж, Ясиня), на відміну від інших, вирізняється появою двох додаткових просторів по обидва боки нави. Центральний простір завжди завершений восьмибічним наметом, а бічні мають різні варіанти – від двосхилих дахів, до ще чотирьох бань. Ці церкви не лише відображають місцеві мистецькі уподобання, а й свідчать про вміння будівничих органічно їх поєднати з географічними і культурними традиціями регіону.

Лемківські церкви (Поворозник, Овчари, Квятонь, Туринсько, Брунари) присутні лише на території Польщі (є ще три в Списку ЮНЕСКО на території Словаччини), для них характерна висока стовпова вежа-дзвіниця над бабинцем, яка є головним акцентом храму і появилася під впливом західної культури сакрального будівництва. Цей тип в свою чергу поділяється на західнолемківські та східнолемківські.

Пропоновані церкви зберегли унікальні мистецькі елементи, які співзвучні з європейськими стилями, починаючи від готики аж до пізнього бароко. Вибрані святині є прикладом історичних доміант в сільській забудові, що донині свідчить про їх надзвичайну репрезентативність в краєвиді.

б) Управління цінністю

На державному рівні охорона культурної спадщини в Україні здійснюється на підставі Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 року N 1805-III з пізнішими змінами⁸ і її забезпечують службовці органів охорони культурної спадщини.

Релігійні організації в свою чергу теж опікуються храмами-пам'ятками. В Українській греко-католицькій церкві, для прикладу, в кожному єпархіальному управлінні створені Комісії з питань сакрального мистецтва. Ці органи регулюють спосіб поведінки та дій в храмах та з рухомими пам'ятками – предметами культу. Подібні органи створені і в інших конфесіях.

В усіх планувальних документах, зокрема в стратегіях та схемах районного планування, генеральних планах населених пунктів, проектах детального планування мікрорайонів, генеральних планах заповідників передбачається визначення території пам'ятки та її охоронні зони.

Обов'язок належним чином управляти цінністю в першу чергу спочиває на власнику об'єкта та його користувачеві. Власником двох церков з українського боку є релігійні громади, двох – місцеві органи влади, решту у власності держави. Користувачами храмів є музеї або релігійні громади.

Власник або уповноважений ним орган, користувач зобов'язані утримувати пам'ятку в належному стані, своєчасно провадити ремонт, захищати від пошкодження, руйнування або знищення відповідно до Закону про охорону культурної спадщини та охоронного договору.

Кожен з них виконує свої функції утримання храмів і територій, усвідомлюючи, чим вони користуються і свою за це відповідальність. Не є таємницею, що релігійні громади дуже часто не зважають на цінність пам'яток, втручаючись подекуди в конструктиви і декоративне оздоб-

⁸ Закон України «Про охорону культурної спадщини» (2000). Відомості Верховної Ради України (ВВР), № 39, с. 333.

лення. Нагляд за станом пам'яток здійснюють органи місцевого самоврядування та охорони культурної спадщини в основному регіонального рівня. В деяких випадках приходится залучати ієрархів релігійних конфесій для вирішення конкретних проблем.

Власники і користувачі храмів часто потребують професійних консультацій і рекомендацій. Враховуючи специфіку цієї номінації – розташування в двох державах з різним законодавчим полем щодо спадщини, наявність різних власників та користувачів окремих об'єктів, було прийняте рішення про створення для цієї групи об'єктів спільного консультативного органу – Міжнародної реставраційної ради. Координація дій на об'єктах в обох країнах покладена була з польського боку – на Національний інститут спадщини у Варшаві та з українського – на Державний історико-архітектурний заповідник в м. Жовкві (сьогодні ЛНГМ ім. Б.Г. Возницького).

Міжнародна реставраційна рада за 10 років діяльності стала своєю «родиною» і опікуном церков, згуртувала навколо себе священиків, представників місцевої влади, охоронців пам'яток, спеціалістів завдяки регулярним зустрічам з обох сторін кордону. Протягом цього часу робота Ради проходила у вигляді зустрічей, семінарів і конференцій з відвідуванням об'єктів за участі усіх зацікавлених сторін з польської та української сторін кордону з окремими візитами на подібні об'єкти Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Карпатському регіоні, в тому числі в Словаччині та Румунії.

З українського боку оперативна діяльність Ради здійснювалась в межах Міжнародного реставраційного центру в Жовкві, створеного в 2008 році для підвищення кваліфікації в сфері культурної спадщини для неспеціалістів, дотичних до володіння, користування та управління пам'ятками чи історичними територіями в області та Україні. Власне найважливішим проектом Центру стало внесення церков в Список ЮНЕСКО і пізніша організація діяльності Міжнародної реставраційної ради.

За 2010-2021 роки проведено 17 заходів, пов'язаних з церквами (всього Центр провів їх біля 50) в кількох країнах. Заходи з питань дерев'яної сакральної архітектури були одночасно формою засідань Ради (Табл. 2).

Таблиця 2

**Перелік заходів Міжнародної реставраційної ради
з питань дерев'яної сакральної архітектури**

№ п/п	Дата проведення заходу	Назва заходу	Місце проведення заходу
1	27-30 вересня 2010 р.	Семінар «Засади та проблеми охорони пам'яток дерев'яної сакральної архітектури»	Жовква
2	13-16 вересня 2011 р.	Міжнародна наукова конференція «Феномен дерев'яної церкви»	Львів-Красічин
3	18-22 червня 2012 р.	Міжнародний семінар «Дерев'яна сакральна архітектура- проблеми матеріалу та технологій»	Львів-Чорштин (Польща)
4	9-13 липня 2012 р.	Об'їзд польсько-українською робочою групою дерев'яних церков – номінантів в Список Світової Спадщини ЮНЕСКО	Польща-Україна
5	22-29 вересня 2012 р.	Інспектування об'єктів, номінованих в Список ЮНЕСКО за участі представника ІКОМОС	Польща-Україна
6	1-13 грудня 2013 р.	Захід «Вручення сертифікатів об'єктам місця, внесеного в Список світової спадщини ЮНЕСКО «Дерев'яні церкви польських та українських Карпат»	Краків – Львів
7	8-10 квітня 2014 р.	Міжнародна реставраційна рада об'єктів ЮНЕСКО	Львів-Дрогобич
8	23-26 червня 2014 р.	Науково-практичний семінар для адміністраторів церков регіону Карпат із Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО	Львів – Новий Сонч (Польща) – Бардеїв (Словаччина)
9	Липень-серпень 2014 р.	Спільне опрацювання з використання буферної зони об'єкту Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО – церкви Св.Духа в Рогатині	Рогатин

10	6-08 травня 2015 р.	Засідання Міжнародної реставраційної ради об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Дерев'яні церкви регіону польських та українських Карпат»	Львів – Яремче
11	28-30 липня 2015 р.	Науково-практична конференція «Дерев'яні сакральні об'єкти регіону Карпат в Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО»	Львів – Ужгород – Ужок – Байя Марє (Румунія) – Матків
12	4-06 листопада 2015 р.	Засідання Міжнародної реставраційної ради (Об'єкт ЮНЕСКО)	Львів — Жовква – Комборнія (Польща)
13	21-23 листопада 2016 р.	Міжнародна науково-практична конференція «Дерев'яна сакральна спадщина Карпат в Списку ЮНЕСКО – проблеми збереження та використання»	Львів-Дрогобич-Жовква– Потелич
14	13-16 листопада 2017 р.	Міжнародна конференція «Дерев'яна сакральна архітектура Карпат в Списку Всесвітньої спадщини – проблеми збереження»	Львів- Красічин – Радимно – Хотинець-Хлопиці – Прухник- Ярослав – Красічин (Польща)
15	8-10 липня 2019 р.	Міжнародна реставраційна рада місця ЮНЕСКО «Дерев'яні церкви польського та українського регіону Карпат».	Львів-Нижній Вербіж-Ясіня-Яремче
16	15-17 листопада 2021 р.	Міжнародна реставраційна рада місця ЮНЕСКО «Дерев'яні церкви польського та українського регіону Карпат».	Львів-Ланьцут (Польща)- Турійськ-Команча- Санок-Посада Риботицька
17	8 червня 2022 р.	Міжнародна реставраційна рада місця ЮНЕСКО «Дерев'яні церкви польського та українського регіону Карпат».	Краків

Можливості відвідати об'єкти номінації та інші пам'ятки необхідно в значній мірі завдячувати польській стороні, яка забезпечує прийом учасників заходів на території Польщі та органам влади Львівської області за фінансування транспортних та деяких інших витрат.

В 2019 році в зв'язку із змінами в Законі України «Про охорону культурної спадщини» прийнята Постанова Уряду № 805 від 24 липня 2019 р.⁹, якою затверджено порядок утворення на функціонування органів управління об'єктами Всесвітньої спадщини в Україні, проте до її реалізації управління цими об'єктами доручено здійснювати Міністерству культури України. Постанова передбачає ряд серйозних управлінських заходів, зокрема:

- Порядок утворення або визначення органу управління об'єктом всесвітньої спадщини;
- Порядок утворення та формування складу наглядової ради об'єкта
- Типове положення про наглядову раду об'єкта всесвітньої спадщини;
- Окремо Міністерством культури України утворюється Рада з питань ЮНЕСКО.

Автор мав можливість свого часу висловлювати свою позицію щодо цієї проблеми. В Державному історико-архітектурному заповіднику в м. Жовкві, який в той час опікувався церквами, були два принципових питання: 1 – як проходитиме процес узгодження органу управління для транскордонних об'єктів (про це ні в Законі, ні в Постанові Уряду нічого немає, а такі об'єкти розглядаються як єдине ціле) і в який спосіб поєднати вимоги номінаційного подання з пропонуваним порядком; 2 – як може управляти цінністю в Списку ЮНЕСКО не власник об'єкта, який може бути вибраний за результатами розгляду подань Міністерством культури. Це серйозне питання, оскільки така двозначність закладає конфліктні ситуації, наприклад, в містах зі Списку (Львів чи Одеса) та й для будь-якого іншого об'єкта. В цій ситуації, вважаємо, що існування Міжнародної реставраційної ради має сенс, і незалежно від реалізації законодавчих норм в Україні вона виконуватиме свою роль, при потребі допоміжну.

⁹ Постанова КМУ від 24 липня 2019 р. № 805 «Деякі питання охорони та збереження об'єктів всесвітньої спадщини». Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-2019-%D0%BF/> [5 March 2023].

Управління цінністю ЮНЕСКО передбачає багато елементів, на окремих з яких варто зупинитись. За основу треба взяти критерії, які випрацювані спільно з польськими колегами з врахуванням всього обсягу характеристики окремих об'єктів.

1) Збереження пам'яток, їх форми та конструкції. Для збереження цінності номінаційне подання визначає основні періодичні заходи для постійного обслуговування храмів, які включають:

- Проведення щорічних оглядів стану майна традиційним куратором та державними охоронними службами;
- Періодичні перевірки (відповідно до технологічних вимог) ефективності технічних установок а також системи блискавкозахисту, протипожежного захисту, протизламної та іншої сигналізації (фінансується власником та виконується спеціалізованими службами);
- Деканатські та єпархіальні візитації – внутрішньоцерковні інспекції, що впливають із канонічного права, головною метою яких є нагляд за служінням у парафії, а також моніторинг збереження історичної будівлі та її тканини, а також її інтер'єру;
- Регулярний нагляд, що здійснюється органами самоврядування, органами влади та їхніми адміністративними органами щодо дотримання принципів землекористування, визначених місцевими планами землекористування (цей нагляд включає утримання доступних зон на певних об'єктах, включаючи краєвиди);
- Періодичне повторне просочування покрівельного покриття консервантами, перевірки та технічне обслуговування систем водовідведення.

Технічний стан церков з українського боку гірший, ніж з польського. Причин цього є багато – від фінансових (в Польщі працює принцип – для об'єктів ЮНЕСКО – кошти в першу чергу і скільки треба), до загального рівня розуміння спадщини (особливо в діючих храмах). Тому питання консервації та реставрації об'єктів на порядку денному в першу чергу регіональних органів влади. Періодично виділяються кошти на дослідницькі, проектні та реставраційні роботи церков в Дрогобичі, Потеличі, Рогатині, Нижньому Вербіжі, Маткові. На завершених перебувають реставраційні роботи на церкві в Жовкві, які фінансує Державний бюджет через Міністерство культури та інформаційної політики України і частково Інститут «Полоніка» (Варшава).

На кожному об'єкті автори проектних рішень проводять науково-дослідні роботи – геодезичні, архітектурні, археологічні, спеціальні дослідження деревини тощо. Як правило, в кожному храмі пошкоджені і стали непридатними для експлуатації підвалини та частково підлоги, які треба було замінити. В ході реставрації церков в Потеличу та Жовкві реставратори зіткнулись з великим обсягом пошкодженої деревини в стінах і банях (зокрема в Жовкві). Тут пошкоджені конструктивні вузли з'єднань балок, зігнили самі бруси. Ці елементи були замінені. В Потеличу ця проблема зовсім гостра, бо північна стіна церкви декорована поліхромією XVII ст., а знадвору балки пошкоджені і деструктовані на значну глибину¹⁰.

З українських церков необхідно провести реставраційні роботи на церкві в Маткові, Ясіні, Нижньому Вербіжу та Ужку. Звичайно, на першому плані при проведенні відповідних робіт забезпечення збереження розмірів, вигляду та автентики. В 2022 році здійснено сканування усіх храмів з українського боку (крім Ужка) за кошти польського бюджету через Інститут «Полоніка». Усі храми за допомогою міжнародних організацій забезпечені вогнегасниками.

2) Збереження внутрішнього оздоблення. Усі церкви східної традиції мають в інтер'єрах іконостаси, як правило, багато декоровані і з великою кількістю ікон. За період перебування в Списку ЮНЕСКО спеціалізованими організаціями відреставровані іконостаси в Дрогобичі та Жовкві (ще не встановлені), частково реставрувався іконостас в Рогатині. Виконано також роботи з реставрації багатого поліхромного розпису в Дрогобичі. Окремі ікони, церковні меблі та інші елементи знаходяться також під наглядом.

3) Забезпечення домінуючих позицій в оточуючому ландшафті в першу чергу в селах. Як уже згадано вище, усі храми мають затверджені межі та режими охоронних зон. Так само виглядає ситуація в Польщі. Проте польські колеги протягом останніх років приділили велику увагу розробці проектної документації з поглибленого опрацювання цих зон з визначенням перспектив їх забудови і впорядкування. Така документація сьогодні виготовлена для церков в

¹⁰ Герич В., Пінковський С. (2021). Дерев'яні церкви як об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО – окремі кроки з відродження. *Збірник матеріалів засідання Міжнародної реставраційної ради Місяця Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Дерев'яні церкви Карпатського регіону Польщі та України 15-17 листопада 2021 року»*. Вид-во «Растр-7», Львів, с. 131-150.

Польщі – Брунари, Хотинець, Квятонь, Овчари, Поврозник і в Україні для церкви в Рогатині. У нас також є опрацьована концепція прилеглої території з включенням ще однієї дерев'яної церкви в м. Дрогобич. В перспективі такий поглиблений погляд на буферну зону з рекомендаціями потрібний для всіх храмів номінації.

Необхідно відмітити, що ми не спостерігаємо за ці роки грубого порушення режимів забудови в буферних зонах наших церков, в першу чергу в частині поверховості, проте окремі дисонуючі елементи появились в Дрогобичі та Рогатині.

4) Збереження первісної функції храмів для надання релігійних послуг. З усього масиву об'єктів номінації усі храми забезпечують первісну функцію – релігійні послуги. Але в окремих з них, які сьогодні є музейними об'єктами – Дрогобич, Рогатин, Радруж, релігійні обряди здійснюються періодично, на окремі свята або родинні урочистості.

5) Інше.

- *Промоційна робота.* Це важлива частина діяльності з популяризації українського дерев'яного сакрального мистецтва. Вона включає в себе створення та показ виставкового матеріалу (планшетна виставка про Місце показана в Києві, в т. ч. в Адміністрації Президента України, у Львові, в Івано-Франківську, Жовкві, за кордонами країни); публікації – виготовлено кілька зразків буклетів про об'єкти Списку всесвітньої спадщини польською, українською, німецькою мовами, збірник брошур «Шляхи дерев'яної сакральної архітектури Карпат України» з включенням цих храмів, видано декілька наукових збірників про дерев'яні церкви з аналізом об'єктів Списку, проведено декілька широких конференцій¹¹. Усі об'єкти ознаковані стендами на двох мовах.

Необхідно відмітити добрий досвід використання дерев'яної архітектури, в тому числі храмів, в Польщі. За допомогою місцевих органів влади та інституцій культури створені і добре функціонують «Шляхи дерев'яної архітектури» в Підкарпатському та Малопольському воєводствах, в які входять різноманітні пам'ятки – костели і церкви, двори і корчми, скансени, вілли тощо. Турист має можливість відвідати ці об'єкти, отримати супровідні послуги. Фінансування таких туристичних маршрутів комбіноване – з внесків місцевих гмін, які об'єднані в спілки, держави та інституцій культури. Частина коштів повертається з квитків¹².

- *Робота з громадами в діючих храмах.* За влучним висловом проф. Богуміли Роуби (Польща), яка багато зусиль посвятила популяризації культурної спадщини – суть роботи з охорони сакральної пам'ятки – це робота із священиками і людьми¹³. В цілому в діючих храмах у громад, священиків є розуміння того, яку цінність вони мають у власності або користуються нею, однак потрібний постійний нагляд за тим, щоб ініціатива людей вписувалась в засади збереження пам'ятки. Автор цього тексту став прихожанином церкви св. Трійці в Жовкві з метою такого нагляду. Вважаємо, що діалог, а не вказівки чи примус має бути вирішальним механізмом управління об'єктами цієї цінності Списку всесвітньої спадщини.

Храми є живими організмами, де зберігається як первинна зовнішня форма, так і відповідне наповнення для здійснення літургійних обрядів. При цьому в окремих з них до сьогодні живі древні традиції та обряди. Проте в останній час постала проблемна ситуація навколо церкви у с. Ужок на Закарпатті, яка є у власності громади УПЦ Московського патріархату. Громада не дозволяє здійснювати будь-які роботи на храмі, припинила доступ пам'яткоохоронців до нього. Очевидно, що це загострення викликано російсько-українською війною та посиленням негативного ставлення суспільства до ворожої Україні російської церкви і вимагає делікатного вирішення.

б) Додаткові механізми управління.

- *Розподіл завдань на етапи.* В номінаційному поданні по кожному храму визначені етапи виконання тих чи інших робіт – на два роки, п'ять років і перспективу. Завдання в рамках цих етапів в більшості є орієнтовні в зв'язку із складністю передбачення фінансування як правило коштовних реставраційних робіт.

¹¹ Див. наприклад: (N.A.) (2015). Studium konserwatorsko-krajobrazowe dla cerkwi pw. Zesłania Ducha Świętego w Rohatynie, dobra światowego dziedzictwa UNESCO. Narodowy Instytut Dziedzictwa, Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень. Warszawa-Lwów.

¹² Див.: (N.A.) (2005). *Szlak Architektury Drewnianej. Przewodnik*. Wydanie I. Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków, 294 s.

¹³ Rouba B.J. (2000). *Pilgrznacja światyni. Książka dla księży*. Toruńskie Wydawnictwo Diecezjalne, Toruń, 128 s.

- *Моніторинг*. Особливо важливо було передбачити і визначити, у яких випадках результати моніторингу вплинуть на спосіб охорони культурної спадщини. Йдеться про регулярну фіксацію усіх подій, що відбуваються на об'єктах та в їх оточенні. Моніторинг планувався таким чином, щоб дозволити оцінити такі параметри, як: ефективність захисту (порівняння отриманих результатів з прогнозованими), ефективність застосованих заходів, зміни стану майна, туристичний тиск, екологічні загрози, стан буферної зони.

В даний час представники робочої групи з обох сторін готують періодичний звіт в Центр Всесвітньої спадщини в Парижі про десять років перебування цієї номінації в Списку Всесвітньої спадщини, в якому широко і дуже детально висвітлюються усі сторони функціонування цієї цінності.

Висновки та пропозиції

А. Невеликий по часу, але дуже важливий по суті період перебування храмів польсько-українського прикордоння в Списку Всесвітньої спадщини показав, що, незважаючи на усі проблеми сьогодення, обом державам та власникам об'єктів вдалось забезпечити збереження цінності для передачі її наступним поколінням. Досвід цієї польсько-української співпраці свідчить, що навіть найскладніші проблеми при добрій волі можна успішно вирішувати.

Б. Специфічний орган управління номінацією «Дерев'яні церкви Карпатського регіону Польщі та України» – Міжнародна реставраційна рада склала екзамен на зрілість і має право існувати далі. Більше того, вона може бути моделлю для подібних об'єктів в майбутньому, зокрема в розроблених номінаційних поданнях на парк «Софіївка» в Умані та «Тіра — Білгород (Аккерман), на шляху з Чорного до Балтійського моря». Ці два об'єкти мають шанси стати транскордонними в Списку ЮНЕСКО разом з відповідниками в Польщі.

Досвід, отриманий в ході управління цією групою сакральних об'єктів Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, дозволяє запропонувати наступне:

- допрацювати Постанову Уряду щодо управління об'єктами Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в частині усунення конфліктних положень та управління транскордонними цінностями;
- організувати майданчик для діалогу «культура – церква» на національному або регіональних рівнях. Це можуть бути періодичні конференції, поєднані з виставковими та іншими заходами;
- запровадити систему заохочень в трикутнику церква – охоронець пам'яток – виконавець. Добрі практики треба підтримувати та заохочувати;
- розширити навчальну та популяризаторську роботу серед релігійних громад;
- підготувати і підписати Меморандуми про взаєморозуміння між всіма зацікавленими сторонами по кожному об'єкту;
- розробити програму створення регіональних шляхів дерев'яної архітектури;
- створити Центр дерев'яної сакральної архітектури, де може зосередитись інформація та знання в цій сфері, а також постійно діюча «майстерня» для популяризації та навчання.

Список джерел

1. Герич В.П. (ред.) (2012). *Феномен дерев'яної церкви: Збірник статей міжнародної наукової конференції*. Вид-во «Растр-7», Львів, 178 с.
2. Герич В.П. (ред.) (2021). *Збірник матеріалів засідання Міжнародної реставраційної ради місця Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Дерев'яні церкви Карпатського регіону Польщі та України 15-17 листопада 2021 року»*. Вид-во «Растр-7», Львів, 216 с.
3. Герич В., Пінковський С. (2021). Дерев'яні церкви як об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО – окремі кроки з відродження. *Збірник матеріалів засідання Міжнародної реставраційної ради Місця Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Дерев'яні церкви Карпатського регіону Польщі та України 15-17 листопада 2021 року»*. Вид-во «Растр-7», Львів, с. 131-150.
4. Драган М. (2014). *Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм: в двох частинах*. Вид. Савчук О.О., Харків.
5. Закон України «Про охорону культурної спадщини» (2000). Відомості Верховної Ради України (ВВР), № 39, с. 333.
6. Постанова КМУ від 24 липня 2019 р. № 805 «Деякі питання охорони та збереження об'єктів всесвітньої спадщини». Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-2019-%D0%BF/> [5 March 2023].

7. Розпорядження КМУ від 8 червня 2005 р. N 183-р Київ «Про схвалення Концепції Державної програми збереження та використання пам'яток дерев'яної сакральної архітектури на 2006-2011 роки». Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-2005-%D1%80#Text> [5 March 2023].
8. Narodowy Instytut Dziedzictwa (2023). Park Mużakowski. Rada Parku. Available from: <https://parkmuzakowski.nid.pl/rada-parku/> [5 March 2023].
9. Rouba B.J. (2000). *Pilęgnacja świątyni. Książka dla księży*. Toruńskie Wydawnictwo Diecezjalne, Toruń, 128 s.
10. (N.A.) (2015). *Studium konserwatorsko-krajobrazowe dla cerkwi pw. Zesłania Ducha Świętego w Rohatynie, dobra świątowego dziedzictwa UNESCO*. Narodowy Instytut Dziedzictwa, Науково-дослідний інститут пам'яток охоронних досліджень. Warszawa-Lwów.
11. (N.A.) (2005). Szlak Architektury Drewnianej. Przewodnik. Wydanie I. Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków, 294 s.
12. UNESCO (2013). Decision 37 COM 8B.37. Wooden Tserkvas of the Carpathian Region in Poland and Ukraine (Poland/Ukraine). Available from: <https://whc.unesco.org/en/decisions/5165> [5 March 2023].
13. (N.A.) (2011). *Wooden Tserkvas of the Carpathian Region In poland end Ukraine. Cultural Property of the Republic of Poland end Ukraine for inclusion in the world Heritage List*. Warsaw – Kiev, 288 p.

References

1. Herych V.P. (red.) (2012). *Fenomen derevianoi tserkvy: Zbirnyk statei mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*. Vyd-vo «Rastr-7», Lviv, 178 s.
2. Herych V.P. (red.) (2021). *Zbirnyk materialiv zasidannia Mizhnarodnoi restavratsiinoï rady mistsia Vsesvitnoi spadshchyny YuNESKO «Dereviani tserkvy Karpatskoho rehionu Polshchi ta Ukrainy 15-17 lystopada 2021 roku»*. Vyd-vo «Rastr-7», Lviv, 216 s.
3. Herych V., Pinkovskiy S. (2021). *Dereviani tserkvy yak obiekty Vsesvitnoi spadshchyny YuNESKO – okremi kroky z vidrodzhennia. Zbirnyk materialiv zasidannia Mizhnarodnoi restavratsiinoï rady Mistsia Vsesvitnoi spadshchyny YuNESKO «Dereviani tserkvy Karpatskoho rehionu Polshchi ta Ukrainy 15-17 lystopada 2021 roku»*. Vyd-vo «Rastr-7», Lviv, s. 131-150.
4. Drahan M. (2014). *Ukrainski derevliani tserkvy. Henezha i rozvii form: v dvokh chastynakh*. Vyd. Savchuk O.O., Kharkiv.
5. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny» (2000). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), № 39, s. 333.
6. Postanova KМУ vid 24 lypnia 2019 r. № 805 «Deiaki pytannia okhorony ta zberezhenia obiektiv vsesvitnoi spadshchyny». Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-2019-%D0%BF/> [5 March 2023].
7. Rozporiadzhennia KМУ vid 8 chervnia 2005 r. N 183-r Kyiv «Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi prohramy zberezhenia ta vykorystannia pamiatok derevianoi sakralnoi arkhitektury na 2006-2011 roky». Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-2005-%D1%80#Text> [5 March 2023].
8. Narodowy Instytut Dziedzictwa (2023). Park Mużakowski. Rada Parku. Available from: <https://parkmuzakowski.nid.pl/rada-parku/> [5 March 2023].
9. Rouba B.J. (2000). *Pilęgnacja świątyni. Książka dla księży*. Toruńskie Wydawnictwo Diecezjalne, Toruń, 128 s.
10. (N.A.) (2015). *Studium konserwatorsko-krajobrazowe dla cerkwi pw. Zesłania Ducha Świętego w Rohatynie, dobra świątowego dziedzictwa UNESCO*. Narodowy Instytut Dziedzictwa, Науково-дослідний інститут пам'яток охоронних досліджень. Warszawa-Lwów.
11. (N.A.) (2005). Szlak Architektury Drewnianej. Przewodnik. Wydanie I. Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków, 294 s.
12. UNESCO (2013). Decision 37 COM 8B.37. Wooden Tserkvas of the Carpathian Region in Poland and Ukraine (Poland/Ukraine). Available from: <https://whc.unesco.org/en/decisions/5165> [5 March 2023].
13. (N.A.) (2011). *Wooden Tserkvas of the Carpathian Region In poland end Ukraine. Cultural Property of the Republic of Poland end Ukraine for inclusion in the world Heritage List*. Warsaw – Kiev, 288 p.